THE ROLE OF NONVERBAL COMMUNICATION IN THE MILITARY PROFESSION

Nebojša P. Kljajić[1]

Delivered:	22.5.2026.	*Language*:	English
Corrected:	20.8.2026.	*Type of paper*:	Review paper
Accepted:	27.8.2026.	*DOI number*:	10.5937/vojdelo2603127K

Abstract**:** The military represents an institution characterized by highly diverse communicative practices, in which, alongside verbal communication, a wide range of nonverbal communicative signs plays an indispensable role. This paper examines nonverbal communication in the military profession by analyzing the dominant forms of nonverbal codes and their meanings, classified into three categories that the scientific and professional literature identifies as paralinguistic, kinesic, and proxemic communicative signs. In addition to these categories, the paper also considers other forms of nonverbal communication that are significant within the military but, due to their distinctive characteristics, cannot be classified within the aforementioned typology of nonverbal symbolic systems. It may therefore be argued that the communicative demands of the military have continuously enriched the repertoire of nonverbal communication codes generated by the specific context and the profound complexity of both peacetime and wartime conditions in which they are employed.

The paper discusses the various implications of nonverbal communication for the effectiveness of military personnel in everyday communication and in the language and style of military commands. Its objective is to emphasize the importance and power of understanding both intentional and spontaneous nonverbal codes in facilitating effective message transmission as well as the accurate interpretation of messages within the superior–subordinate relationship. Furthermore, the study explores the principal characteristics, means, and functions of nonverbal communication within military organizational systems. The paper concludes that this topic has not yet received sufficient attention in the scientific and professional literature and that further empirical research is needed to enhance understanding of this phenomenon, which plays an important role in the everyday functioning of military organizations.

Keywords*: nonverbal communication, military, military commands, paralinguistic, kinesic, proxemic*

1 University of Defense in Belgrade, Military Academy, Belgrade, Republic of Serbia, e-mail: nebojsa81.bg@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-2567-3178

Introduction

The multidisciplinary nature of the military profession and its inherent complexity require military personnel to master and apply a wide range of communication styles, in which nonverbal communicative codes play an exceptionally important, and often decisive, role. This confirms that communication, in its entirety, extends far beyond the spoken word. The encoding of nonverbal signs and their appropriate functional differentiation are determined by the purpose and context of communication. As the theoretical framework for this study, we adopt the widely accepted typology of nonverbal signs, according to which they are classified as paralinguistic, kinesic, and proxemic (Radojković & Miletić, 2008, p. 46). This approach clearly demonstrates that nonverbal communication encompasses a considerably broader domain than the widely used expression body language, which some authors employ in a way that unjustifiably oversimplifies this form of communication.

The paper examines the nonverbal signs embedded in the language and style of military commands, understood as deliberate, formally standardized, conventional, and rigorously rehearsed codes used within the superior–subordinate relationship. Their diversity is reflected in the fact that, in certain communicative situations, the effective transmission of meaning depends primarily on kinesic codes expressed through various gestures independent of verbal speech, particularly when communication must remain silent. In other situations, paralinguistic features—such as intonation, rhythm, and pauses in speech—provide the clarity, simultaneity, and precision necessary for effective command transmission. Likewise, the spatial, or proxemic, dimension of communication plays a crucial role in ensuring that military commands are both audible and visible, thereby facilitating their accurate interpretation by those receiving them. Guidons, signal flags, as well as visual and acoustic signals, also constitute integral elements of the language and style of military commands, further emphasizing the necessity of employing a broad repertoire of monosemic nonverbal codes in the interest of communicative efficiency. This also highlights the highly specific and demanding professional circumstances in which commanding officers, in addition to relying on the human body as a natural physiological resource, must employ various technical means as indispensable mediators in producing nonverbal signs that convey meaning within the complex interactions characteristic of military service.

In addition to the monosemic character of the nonverbal signs used in military commands, this paper also emphasizes the importance of interpreting spontaneous, unintentional nonverbal cues that accompany everyday communication and serve as valuable indicators of the ontological dimension underlying the attitudes, intentions, and internal states of military personnel. This dichotomy between conventional and spontaneous nonverbal codes reflects both the dynamic nature of military communication and the necessity of distinguishing between their respective communicative functions. It is therefore essential to understand the distinct contexts in which standardized and spontaneous nonverbal signs operate, as they exist in a fundamentally dialectical relationship characterized by opposing communicative purposes.

The paper concludes that the spectrum of nonverbal codes is remarkably broad and that every nuance of nonverbal expression has the potential to shape meaning and influence its interpretation. Consequently, military leaders are expected to possess a high level of communicative and stylistic competence, encompassing the knowledge and skills required both for the effective encoding of messages and for the accurate decoding of the diverse range of nonverbal signs encountered in contemporary military practice. The study further demonstrates that mapping and establishing a comprehensive taxonomy of the manifestations of nonverbal communication and its highly complex network of codes is far from straightforward. Given both the significance of this phenomenon and the potentially severe consequences of errors in the transmission or interpretation of nonverbal messages, this subject is of vital importance to the military profession and calls for a greater awareness of the need for further empirical research. Accordingly, this paper presents the fundamental principles and distinctive characteristics of the nonverbal communication channel within military organizational systems, with the aim of encouraging both researchers and military professionals to devote greater scholarly attention to this important field of study.

Defining Nonverbal Communication

Every human being, including military personnel, continuously emits nonverbal communication codes. When emphasizing the extent to which the nonverbal layer is embedded in everyday communicative practice, scientific and professional literature often refers to the theory of psychologist Albert Mehrabian, a professor of psychology at the University of California, who established as early as 1967 that the contribution of nonverbal communication to overall communication reaches 93 percent. According to this research, body language accounts for as much as 55 percent, while vocal intonation represents 38 percent (Borovac Zekan & Gabrić, 2021, p. 144). It should be acknowledged that this theory has often been justifiably criticized, since it is extremely difficult to measure precisely the specific weight and influence of nonverbal communication on its recipients. This scientific phenomenon, belonging primarily to the field of social sciences and humanities, is more closely associated with a heuristic research approach than with the quantitative values suggested by the simplified mathematical formula proposed in this study. Despite the legitimate critical consideration of these findings, they nevertheless unequivocally highlight the power and significance of nonverbal communication symbols.

The fundamental function of both verbal and nonverbal communication is identical: it is the process of constructing meaning within the sender–receiver relationship. This general understanding of its universal communicative power is also supported by prominent Serbian communication scholars Miroljub Radojković and Mirko Miletić, who argue that the primary communicative function of nonverbal speech, as represented through paralinguistic and extralinguistic symbolic systems, is identical to the basic function of verbal language: both enable the formation of meaningful symbolic units, the encoding and exchange of messages, that is, communication (Radojković

& Miletić, 2008, p. 51). Extralinguistic symbolic systems refer to kinesic and proxemic nonverbal signs, which constitute part of the triad of key categories within the generally accepted typology of nonverbal signs.

When discussing the interrelationship between verbal and nonverbal communication, it can be argued that, depending on the purpose and manner in which nonverbal communication is employed as a stylistically relevant category, it may not only provide words with greater strength and additional persuasive power but may also completely substitute them, as well as enhance their semantic value and emotional colouring. Stuart Tubbs similarly emphasizes the polyvalent nature of the nonverbal message, which functions in one of three ways: it modifies, reinforces, or contradicts the verbal message (Tubbs, 2013, p. 155). The purpose and context of a communicative situation determine the relationship and distribution between nonverbal and verbal signs. This statement should also be considered in relation to the specificity of combat operations as a sui generis aspect of the military profession, in which verbal communication must sometimes be completely replaced by nonverbal signs in order to ensure secrecy, security, and communicative effectiveness. It may therefore be concluded that "verbal and nonverbal communication, regardless of being perceived as separate systems, remain mutually dependent," which implies that there is no speech that exists independently of the body, just as the meaning of body language always refers to a symbolic, or linguistic, sign system (Tomić, 2014, p. 154).

In her book The Art of Communication, Danijela Petrović defines nonverbal communication as a type of interpersonal communication in which messages are transmitted through means other than words, such as vocalization, facial expressions, gaze, body posture, gestures, artefacts, and others (Petrović, 2009, p. 153). According to Trebješanin and Žikić, nonverbal communication is a specific form of communication through which individuals express and exchange emotions, attitudes, intentions, and desires without words (through gestures, voice, facial expressions, or posture) (Trebješanin & Žikić, 2021, p. 40). Numerous authors from different scientific disciplines have investigated the phenomenon of nonverbal communication. A particularly significant feature of communication studies is the approach according to which nonverbal communication symbols are examined as a far more complex phenomenon than research approaches limited primarily to bodily communication, gestures, or the widespread expression body language. Therefore, it should be emphasized that the code of nonverbal symbols is much richer than body language (Radojković & Miletić, 2008, p. 46), or, as Nušić refers to it, the language of silent organs (Nušić, 1938, p. 126), which further sharpens the distinction between nonverbal communication and body language.

Perhaps the most appropriate approach would be to define what nonverbal communication certainly is not, thereby avoiding the widespread ambiguity and limitations that inevitably arise from attempts to provide an entirely precise definition. In this regard, summarizing the considerations of numerous authors, various sources frequently present a generally accepted understanding of this communicology phenomenon, according to which nonverbal communication refers to communication without words.

However, even this limited definition contains significant shortcomings, since every spoken word contains a nonverbal layer that constitutes the phonological dimension of oral expression—the vocal expression that is never completely stylistically neutral in absolute terms. Thus, words themselves represent integrated and synthetic carriers of a nonverbal layer.

With the intention of clearly positioning our standpoint while acknowledging the aforementioned definitions, it may be argued that everything beyond mere words as isolated semiotic signs, yet functioning as messages whose semantic meaning is governed by codes of human bodily expression, diverse characteristics of the phonological layer, aspects of spatial relations, and numerous other variations through which meaning is conveyed, may be classified within the corpus of nonverbal communicative signs. Accordingly, nonverbal communication codes and signs are constantly present in human interaction and are widely distributed throughout our social environment.

On the other hand, it should be emphasized that not every nonverbal code inherently represents a sign. A nonverbal code becomes a sign only when it possesses referential value and produces an effect. This is also highlighted by Nikola Rot in his book Signs and Meanings, where he states that the essential characteristic of a sign is that it stands for something else and thereby points to something or initiates a specific activity—the red traffic light is a sign because it does not merely evoke the perception of the colour red but also represents a warning that the road must not be crossed (Rot, 1982, p. 12). A hand movement may represent a simple physical activity as part of everyday bodily routines and thus possess only a coded designation; however, in another context, it may represent a command, warning, or order requiring a series of precisely defined tasks to be carried out by military personnel, thereby acquiring its full sign value.

Furthermore, although signs and symbols have so far been discussed as equivalents, their nature requires a necessary distinction. Signs perform a univocal function, whereas symbols, although not arbitrary, possess a considerably broader associative field. A symbol is a sign that refers to something that is not visually represented but is understood to be connected with it. It is a sign that points beyond what we see, toward something deeply concealed, always socially agreed upon and adopted within a particular social context (Janjetović, 2007, pp. 50–51).

During verbal communication, multiple nonverbal communication signs are always engaged because words possess their own phonological dimensions, including pitch, intensity, dynamics, tempo, rhythm, and accentuation. They are also accompanied by unavoidable bodily gestures, facial expressions, spatial components, interpersonal distance between interlocutors, and other elements. If oral verbal communication were completely independent and isolated, without the involvement of nonverbal communication layers, the semantic field of words could easily be placed within an incorrect context, because precisely tonal qualities, bodily movements, dynamics, and rhythm as prosodic aspects participate in shaping their interpretation.

The list of nonverbal codes as the broadest set of nonverbal resources is not exhaustive, since communication also incorporates nonverbal symbols such as clothing,

colour, smell, and touch, which often represent important artefacts influencing message decoding within the sender–receiver relationship. Therefore, verbal communication viewed solely as an isolated lexical system lacks the practical capacity to provide complete meaning in every communicative situation and consequently requires nonverbal codes to complement and further clarify it, and in numerous situations to necessarily replace it. It may be concluded that the above explanation supports the thesis that a single universal definition cannot provide a credible scope capable of adequately encompassing the diverse corpus of nonverbal communication codes. Whenever it appears that all forms of nonverbal expression have been identified, the ecosystem of nonverbal communicative signs reveals additional dimensions of its potential and demonstrates the need for further refinement. Therefore, numerous definitions of this concept are necessary, but they remain insufficiently adequate to fully encompass the complexity of this phenomenon.

Characteristics of Military Nonverbal Communication

Within a military organization, it is particularly important not only to provide an appropriate answer to the question of what should be communicated, but also how it should be conveyed. This professional dimension of how significantly influences meaning-making, as well as the security and effectiveness of military communication. Professionalism cannot be conceived separately from communication, and professional communication implies successful communication based on understanding and trust (Stojanović Prelević, 2025, p. 90) within a highly dynamic and complex environment such as the military. Discussing the complexity of the nature of the military profession, Samed Karović, in his book Command and Leadership, provides an instructive observation that further supports this argument, stating that every military action is, by its nature, a complex system that demonstrates unpredictable and often chaotic behaviour requiring effective and precise control. Due to these characteristics inherent to the military organization, particularly in the execution of missions and tasks, the language and style of military commands, as well as the relationship between employed verbal and nonverbal signs, must find a way to cope with this inherent complexity (Karović, 2016, p. 31). When discussing style as an essential communicative tool, it is important to highlight the reflections of Jovan Dragašević, a prominent nineteenth-century Serbian officer and the founder of Serbian military stylistic thought, who emphasized that every profession has its own style; and since military relations differ significantly from others, military style is therefore clothed in a distinctive form (Dragašević, 1871, p. 9). When style is understood as a manner of employing sign structures and different possibilities of their realization in the service of communicative effectiveness, nonverbal communication and its specific military form are embodied through a highly diverse repertoire of characteristics, functions, and modes of expression.

In addition to complementing and further strengthening the persuasive power of the verbal layer within military organizations, nonverbal communication is, in numerous communicative situations, an indispensable alternative and often the only chan-

nel serving the security and communicative effectiveness of personnel within military organizational systems. It draws upon a highly diverse inventory of nonverbal signs from the broadly accepted typology that classifies nonverbal codes into paralinguistic, kinesic, and proxemic signs. However, it should be emphasized that the spectrum of military nonverbal codes employed in everyday professional practice is considerably broader. In this regard, when discussing the rich repertoire of manifestations of nonverbal communication, it is illustrative to note that the military uniform itself represents an authentic identity-based nonverbal symbol that legitimizes the military profession. Accordingly, the manner in which it is worn represents a paradigm of the highest professional and moral expectations that society associates with those who wear it. Its symbolic and value-based function demonstrates that the uniform is not merely a communicatively neutral piece of fabric. Dragan Stanar supports this view by noting that the moral dimension of the military uniform, due to its complexity, should be considered from two perspectives—as equally resulting from its practical and symbolic value (Stanar, 2023, p. 5). The military hand salute is also a powerful nonverbal symbol that integrates several military virtues, including respect, discipline, and competence. This particular symbol of military professionalism simultaneously functions as a nonverbal sign because it represents a binding ritualized code manifested through the automatic return of the salute by the superior officer after receiving it from a subordinate. This type of nonverbal code is not a matter of personal choice but rather a compulsory, agreed-upon, and practiced ritual norm in which the civilian vocal greeting is completely replaced by kinesic nonverbal signs.

On the other hand, certain written representations may also be considered within the domain of nonverbal communicative signs and symbols. For example, an operational scheme containing combat tactical symbols replaces numerous words, phrases, and sentence structures in communicating the deployment of friendly and enemy forces. These two nonverbal codes—the military uniform and the operational scheme—although fundamentally different in nature (one being a visual code and the other a written code), do not belong to paralinguistic, kinesic, or proxemic categories. Nevertheless, they are not external to military organizational systems, as they possess strong communicative and semantic effects: the uniform communicates the nature, values, and requirements of the military profession, while the operational scheme communicates the responsibilities of military leaders in preparing and executing combat operations.

It should also be emphasized that a part of the corpus of military nonverbal signs is manifested through technical means. These may include flags, whistles, lamps, signal pistols, and similar devices. In military professional literature, such nonverbal signs are identified by the term signals. According to the Military Lexicon, a signal is a short message of a predetermined form (Vojni leksikon, 1981, p. 533). Examining signals as uncategorized nonverbal signs, Pierre Guiraud concludes in his book Semiology that signals differ according to their complexity, degree of structure, and the nature of the signs employed, while they share a strictly monosemic character and a high degree of conventionality that is always explicit and rigid (Guiraud, 1975, p. 58).

If the aforementioned definitions of signals were applied broadly, it could be argued that all military nonverbal signs represent a form of signal, which would unjustifiably simplify the diversity of their characteristics. Therefore, it can be concluded that military communicative practice encompasses a broad spectrum of diverse nonverbal communication codes, confirming both its complexity and the necessity of maintaining alternative communication options depending on the conditions in which communication takes place. If a command cannot be issued verbally, it may be conveyed through a hand movement or a flag; under specific circumstances, the most effective choice may be an acoustic or visual signal.

Although nonverbal communication operates in all directions, two of its expressive dimensions are particularly important for the military. The first relates to the character and functional value of nonverbal signs used in military commands as standardized military codes. The second is diametrically opposite and refers to spontaneous nonverbal codes that naturally accompany human behaviour, including military behaviour, and whose accurate interpretation is valuable to military leaders in understanding the personality and psychological state of military personnel.

A dominant characteristic of military commands is the use of intentional—"artificial or arbitrary" (Rot, 1982, p. 13)—signs functioning as agreed linguistic codes within the superior–subordinate relationship. Every order, as a rule, must be complete, brief, and clear (Životić & Jovović, 1990, p. 27). Ambiguity would lead to disorientation and undermine the possibility of coordinated, synchronized, and uniform action. Different interpretations of communicated information would result in one actor performing one action while another performs something entirely different (Radojković & Miletić, 2008, p. 170).

Therefore, nonverbal communication signs, as an inseparable component of the unified system of issuing, executing, and reporting military commands, are prescribed by regulations and manuals of military branches and services. In addition, standardized international codes are used, particularly in aviation, maritime, and inland waterway operations. It can be argued that military commands frequently incorporate several different nonverbal signs simultaneously.

While issuing a command, an officer stands at attention and communicates the command according to established rules, whereby "the preparatory part of the executive command is delivered more slowly and quietly, while the execution part is delivered faster and louder" (Strojevo pravilo, 2008, p. 17). The officer's uniform as an inherent attribute of the military profession, the location from which the command is issued, and the surrounding space in which the officer is positioned also represent significant communicative messages.

When referring to spontaneous, or as Nikola Rot defines them, natural signs of nonverbal communication, they represent an important diagnostic instrument providing deeper insight into emotions and internal states. The meaning attributed to verbal statements may vary depending on the nonverbal signs that appear simultaneously with them. A complete change in the meaning of a verbal formulation may occur, so that a verbal 'yes' or an affirmative statement accompanied by certain nonverbal signs

becomes a ‘no’ or a denial of the verbally expressed attitude, whereas without such nonverbal signs it would represent affirmation (Rot, 1982, p. 157).

Paralinguistic Signs

In addition to the semantic function of lexical units, the meaning and interpretation of spoken discourse are shaped by intonation, variations in rhythm, speech dynamics, correct stress placement, and appropriately timed pauses. Together, these nonverbal elements create the coherence and quality of expression necessary for accurate comprehension and persuasive verbal communication. Radojković and Miletić emphasize that the paralinguistic symbolic system consists of so-called nonverbal vocalizations that accompany verbal utterances, such as pauses in speech, voice quality, speech rate, the emphasis placed on particular sounds within words or on words within sentences, loudness, and whispering (Radojković & Miletić, 2008, p. 51). In linguistic and stylistic scholarship, these variations of spoken expression are referred to as prosody, which primarily shapes the stylistic profile of an utterance in the service of communicative effectiveness or, more precisely, intentional purposiveness (Simić & Jovanović Simić, 2015, p. 45).

The accuracy and simultaneous execution of military commands are likewise ensured through the division of commands into two distinct segments, which constitute separate linguistic units differentiated by contrasting prosodic features. This clearly demonstrates that the language and style of military commands do not represent a uniform vocal pattern. Precision and synchronized execution are achieved through elements of spoken punctuation, including vocal nuances, precisely timed pauses, emphasis on those parts of commands delivered more rapidly, and words or syllables pronounced more quietly and at a slower pace. Consequently, meaning is shaped not only by the semantic scope of lexical items but also through the appropriate use of nonverbal signs realized within the phonological layer, which constitutes an intrinsic feature of paralinguistic communication.

In Military Lexis and Terminology, Vladan Jovanović notes that the emphasis placed on particular parts of a command and the prolonged pronunciation of certain segments serve to distinguish the preparatory part of the command from its executive part, thereby ensuring the successful execution of the ordered action. For example, in the command Atten-TION!, the first, less emphasized syllable and its slightly prolonged pronunciation provide the soldier with just enough time to prepare for the execution of the action before the following stressed syllable or command segment is pronounced (Jovanović, 2016, p. 254). Accordingly, the Drill Regulations of the Serbian Armed Forces present military commands using distinctive graphostylistic devices. Executive commands are divided into syllables or command segments separated by a hyphen; the preparatory part is written in lowercase letters, whereas the executive part is highlighted in bold uppercase letters and followed by an exclamation mark. These graphostylistic conventions perform an important pragmatic function by ena-

bling military personnel to readily identify and distinguish the preparatory component from the executive component of a command.

The standardized code embedded in the language and style of military commands may also have an international character. This is particularly evident in aviation units during communication between two aircraft, namely an interceptor aircraft and the intercepted aircraft. Examples of these standardized phrases and their prescribed pronunciation are presented in Table 1.

Table 1 *Extract from the List of Phrases and Pronunciations Used During Interception Note. Adapted from Pravilnik o letenju, 2018 (Regulations on the flight), No. 14 (2018), p. 270.*

INTERCEPTOR			**INTERCEPTED AIRCRAFT**		
Phrase	Pronunciation	Meaning	Phrase	Pronunciation	Meaning
Call Sign	KOL SA-IN	What is your call sign?	CALL SIGN (Call Sign)	KOL SA-IN	My call sign is (call sign)!
Follow	FOL-LO	Follow me!	WILCO	VILL-KO	Understood, and I will carry out!
Descend	DEE-SEND	Descend for landing!	CAN NOT	KANN NOTT	I cannot execute

With the aim of ensuring comprehensibility as a measure of communicative efficiency, the syllables that require emphasis are underlined, while entropy, as a measure of uncertainty in the pronunciation of military command language phrases, has zero tolerance.

Kinesic Signs

Kinesic signs (Greek kinesis – movement) are named as such because their distinctive feature is movement, either of individual body parts or of the body as a whole (Todorović, 2010, p. 194). This type of unambiguous sign is referred to by Trebješanin and Žikić in their book Nonverbal Communication as emblems (Trebješanin & Žikić, 2021, p. 29). In addition to supporting the persuasiveness of oral expression, gestural language (Bugarski, 1996, p. 22) is particularly present and significant in the language and style of military commands when communication is covert and optical visibility exists, allowing commands to be issued silently, without the use of spoken messages.

In such situations, the movement of the hand or other body parts represents an executive command issued by a superior to a subordinate. This type of standardized nonverbal sign of a ritual character has found its place in the military as a reserve communication channel, further confirming that effective communication in military environments must always have an alternative.

An example can be found in standard operating procedures in aviation in cases of radio communication failure during communication between an interceptor and an

intercepted aircraft. In such circumstances, kinesic signs are defined through international standardization and apply to all participants in air traffic.

Interception of an Aircraft Experiencing Radio Communication Failure

Radio Reception Problem

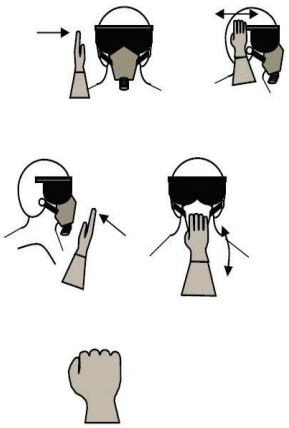
Touch the headset with an open hand and then move the hand back and forth in the area around the ears.

Radio Transmission Problem

Touch the microphone with an open hand and then move the hand up and down in front of the face.

System Problem

To indicate the nature of the problem, hold a closed fist at eye level and then indicate the type of problem by displaying the corresponding number of extended fingers.

Extract from the Overview of Selected Visual Signals During the Interception of an Aircraft Experiencing Radio Communication Failure Note.

Adapted from Pravilnik o letenju, 2018 (Regulation on the Flight of Military Aircraft of the Republic of Serbia), No. 14 (2018), p. 276.

Hand movements as a form of kinesic nonverbal communication also have an important role during the inspection of the configuration of combat vehicles and aircraft prior to mission execution, as well as during their proper and safe parking and repositioning.

When referring to military aircraft, communication takes place between the signalman (marshaller), who is positioned on the airport maneuvering area, and the pilot located in the cockpit. In this situation, voice communication is impossible due to engine noise, and communication is conducted through standardized international ICAO (The International Civil Aviation Organization) signals.

TURN RIGHT

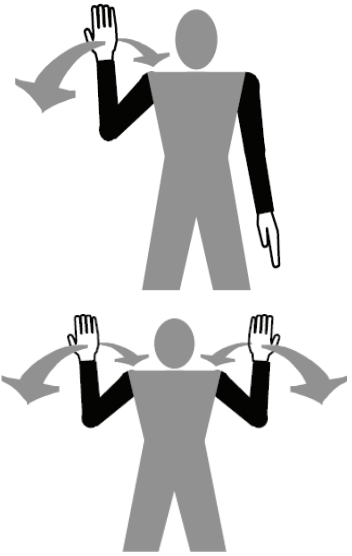
DAY: Left arm pointing downward; the right arm is moved rapidly upward and backward. The speed of the arm movement indicates the rate of turn.

NIGHT: The same as the daytime signal, using illuminated wands held in extension of the arm. This signal is used for turning hovering aircraft in position.

NOSE DOWN / MOVE FORWARD

DAY: Arms slightly apart, palms facing backward; repeatedly move the arms backward at shoulder height.

NIGHT: The same as the daytime signal, using illuminated wands held as an extension of the arms.

Overview of Selected General Aircraft Signals on Maneuvering Areas

Source: Pravilnik o letenju, 2018 (Regulation on the Flight Operations of Military Aircraft of the Republic of Serbia), No. 14 (2018), p. 284.

Kinesic signs of nonverbal communication expressed through hand movements or movements of other body parts also play a significant role in Ground Forces units, particularly in special forces during combat operations when their personnel are in direct contact with enemy forces. In such situations, it is essential that commands and reports on their execution remain silent in order to avoid revealing positions and to further ensure secrecy during the execution of rapid, unambiguous, and highly sensitive procedures within the process of command and control.

Furthermore, since verbal communication is impossible underwater, unified and strictly standardized hand movements are of vital importance during the execution of military divers' tasks as well.

Proxemic Signs

This term, coined by Edward Hall, refers to the phenomenon of space, proximity, and distance established among participants in communication (Tomić, 2014, p. 150).

In order to ensure effective communication during the issuing of commands, military regulations and manuals clearly define the positions occupied by commanders and leaders in relation to their subordinates. Appropriate positioning has pragmatic value because it ensures the necessary audibility and visibility. These two aspects play an important role in the correct and unambiguous understanding of commands.

As an example, we can highlight the position of a squad leader when issuing commands to a rifle squad formed in a two-rank formation. Figure 1 shows that the squad leader's position is opposite the center of the formation, with the distance from the first rank precisely defined as five paces.

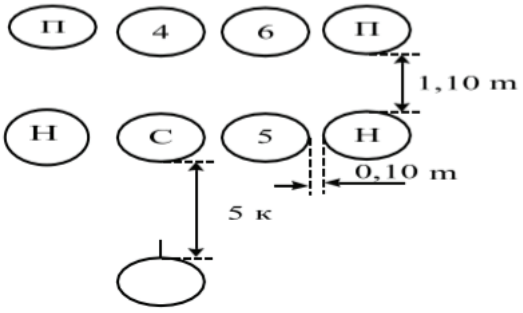

Figure 1 Rifle Squad Formed in a Two-Rank Formation

Source: Strojevo pravilo (Drill Regulations of the Serbian Armed Forces), (2008), p. 68.

Another illustrative example confirming the necessity of clearly defining spatial positioning is the marshaller who directs the movement of a military aircraft on the maneuvering areas of an airfield. "The signalman (marshaller) occupies the following positions:

a) for aircraft, in front of the left wingtip within the pilot's field of vision;

b) for helicopters, at a position where they can be best observed by the pilot" (Pravilnik o letenju, No. 14, 2018, p. 280).

Within the process of command and control, military regulations and manuals unambiguously define the position, mutual distance, and spatial relationship between commanders/leaders and their subordinates, which undoubtedly serves the purpose of productive communication. Military leaders also have a specific position and role during military collective meetings and internal briefings.

On the other hand, the spatial arrangement of friendly and enemy forces within a combat formation can also be considered an important proxemic sign, as it provides an unambiguous indication of further activities in the decision-making process.

Spontaneous – Natural Nonverbal Signs in Everyday Military Communication Practice

Correct interpretation of natural, spontaneous nonverbal signs is important from the perspective of understanding subordinates. Through minor signs, a superior can gain significant insights not only into what a person thinks and what is present in their

consciousness, but also into their unconscious intentions and emotions. Spontaneous gestures and their emotional colouring reveal a soldier's readiness to perform tasks and may also identify problems and internal dilemmas.

In his book Body Language, James Borg states: The inevitable fact is that our nonverbal actions reveal our moods and feelings, much more than we might want to show. Therefore, congruence is necessary if we are to believe the message that people convey to us (Borg, 2022, pp. 14–15).

For military leaders, numerous spontaneous nonverbal codes actually function as signs because they clearly indicate something, are not accidental, and often even silence can be loud and carry polyvalent implications. The verbal content of a message may contradict the meaning produced by nonverbal communication signs. Therefore, it is of great importance that commanders possess the competencies required to correctly interpret these nonverbal signs as clear indicators of the state of the human and spiritual capital of military personnel.

In this context, Drago Vulinović, in his book Nonverbal Behaviour, notes: I have always perceived body movements as indicators of a person's character traits and level of cultivation (Vulinović, 2023: 9). Also instructive is the statement by Trebješanin and Žikić that it is important to carefully listen to the voice, its colour and pitch, because it reveals personality, its aspirations, and its current affective state (Trebješanin & Žikić, 2021, p. 54).

Paralinguistic nonverbal communication is a source of numerous forms of information. Ksenija Đurić Atanasievski emphasizes that certain emotions, and even personality traits, can be assessed based on voice characteristics. Fear and anger are emotions that can easily be identified through paralinguistic symbols. Courage and caution can also be assessed on the basis of these signs (Đurić Atanasievski, 2017, p. 136).

Numerous highly sensitive situations encountered by military personnel imply the necessity of maintaining faith in victory and the purpose of combat, which is continuously reflected through body movements and facial expressions as silent forms of communication that provide full meaning in the construction of interpretation.

It can therefore be concluded that spontaneous nonverbal communication signs continuously emit a broad field of meanings, including in numerous communicative situations that are not regulated by standardized codes defined in military regulations and manuals.

Conclusion

Nonverbal communication and its pragmatic, polyvalent functionality are integrated into all segments of the life and work of military personnel across all branches and services. The military represents an institution characterized by highly diverse communicative practices, in which, alongside verbal linguistic signs, the features of nonverbal communicative codes occupy a significant position.

The role of nonverbal communication and its implications for the military profession have been primarily presented within the framework of the language and style of military commands, through an analysis of the characteristics of nonverbal signs identified in scientific and professional literature as paralinguistic, kinesic, and proxemic communicative signs. We have also identified numerous nonverbal signs that, according to their nature, cannot be classified within the generally accepted typology of nonverbal communication layers, yet play an important role and have wide application within military organizational systems.

In addition to conscious nonverbal communication codes, we have emphasized the importance of correctly interpreting spontaneous and involuntary nonverbal signals, which are essential for properly understanding the ontological—internal—component of members of military organizational systems. It has been confirmed that nonverbal communication represents a considerably broader field than the phrase body language, by which this type of communication is unjustifiably simplified by some authors. The most significant characteristics, means, and functions of nonverbal communication within military organizational systems have been presented. On the other hand, the necessary distinction between the terminological definition of a nonverbal sign and the frequently used expressions nonverbal symbols and nonverbal code has also been emphasized.

Contemporary technological innovations will not dramatically alter the role of the highly diverse inventory of nonverbal communication signs within the military profession. All innovations change things, but they do not transform them fundamentally. Regardless of the technological advancement that is currently accelerating rapidly, driven by the requirements of military organizations in the era of the Fourth Industrial Revolution, human beings remain the most valuable military resource.

Even in situations where emerging technologies seek to replace soldiers on the battlefield, it remains necessary to train operators of these sophisticated systems, because their further practical application is exploited and controlled by the human factor. This is impossible without productive communication as a process of constructing reality, within whose architecture nonverbal communication signs are deeply embedded.

Wars of the new generation will continue to represent a paradigm of the highly sensitive and dynamic nature of nonverbal communication at all levels of command and control, both in peacetime and wartime conditions.

References

[1] Borg, J. (2022). *Govor tela* [Body language]. Sezam book.

[2] Borovac Zekan, S., & Gabrić, K. (2021). Neverbalna komunikacija kao alat uvjeravanja u javnom nastupu [Nonverbal communication as a persuasion tool in public speaking]. *Zbornik radova Veleučilišta u Šibeniku*, *15*(3–4), 143–158. https://doi.org/10.51650/ezrvs.15.3-4.11

[3] Bugarski, R. (1996). *Uvod u opštu lingvistiku* [Introduction to general linguistics]. Čigoja štampa.

[4] Dragašević, J. (1871). *Vojnička stilistika* [Military stylistics]. Geca Kon.

[5] Đurić Atanasievski, K. (2017). *Komuniciranje i odnosi s javnošću* [Communication and public relations]. Medija centar „Odbrana".

[6] Giro, P. (1975). *Semiologija* [Semiology]. Bigz.

[7] Janjetović, Lj. (2007). Globalni znakovi i lokalna značenja [Global signs and local meanings]. *Znakovi i poruke: časopis iz komunikologije* [Signs and Messages: A Journal of Communication], *1*(1), 47–59. https://kfbl.edu.ba/wp-content/uploads/2015/02/ZiP-I-1-07l.pdf

[8] Jovanović, V. (2016). *Srpska vojna leksika i terminologija* [Serbian military lexis and terminology]. Institut za srpski jezik SANU.

[9] Karović, S. (2016). *Komandovanje i rukovođenje* [Command and management]. Medija centar „Odbrana".

[10] Nušić, B. (1938). *Retorika* [Rhetoric]. Geca Kon A.D.

[11] Petrović, D. (2009). *Umešnost komuniciranja* [The skill of communication]. Klio.

[12] Pravilnik o letenju vojnih vazduhoplova Republike Srbije [Regulations on the flight of military aircraft of the Republic of Serbia]. (2018). Službeni vojni list, br. 14, Ministarstvo odbrane Republike Srbije.

[13] Radojković, M., & Miletić, M. (2008). *Komuniciranje, mediji i društvo* [Communication, media and society]. Učiteljski fakultet Univerziteta u Beogradu.

[14] Rot, N. (1982). *Знакови и значења* [Signs and meanings]. Nolit.

[15] Simić, R., & Jovanović Simić, J. (2015). *Opšta stilistika* [General stylistics]. Jasen.

[16] Stanar, D. (2023). Moralna dimenzija vojne uniforme [The moral dimension of the military uniform]. *Vojno delo*, *75*(2), 1–13. https://doi.org/10.5937/vojdelo2302001S

[17] Stojanović Prelević, I. (2025). Profesionalni identitet i komunikacijska odgovornost zaposlenih u vojsci [Professional identity and communication responsibility of military employees]. *Vojno delo*, *77*(2), 89–101. https://doi.org/10.5937/vojdelo2502089S

[18] Strojevo pravilo Vojske Srbije [Drill regulations of the Serbian Armed Forces]. (2008). Generalštab Vojske Srbije.

[19] Todorović, I. (2010). Neverbalna komunikacija u učionici [Nonverbal communication in the classroom]. Norma, (2), 191–200. udk: 81'221:371.621.4

[20] Tomić, Z. (2014). *Razumevanje i nesporazum* [Understanding and misunderstanding]. Čigoja štampa.

[21] Trebješanin, Ž., & Žikić, B. (2021). *Neverbalna komunikacija* [Nonverbal communication]. Agape.

[22] Tubbs, S. (2013). *Komunikacija – principi i konteksti* [Human communication: Principles and contexts]. Klio.

[23] Vojni leksikon [Military lexicon]. (1981). Vojnoizdavački zavod.

[24] Vulinović, D. (2023). *Neverbalno ponašanje* [Nonverbal behavior]. Čigoja štampa.

[25] Životić, R., & Jovović, B. (1990). *Jezik i stil ratne veštine* [Language and style of the art of war]. Centar visokih vojnih škola OS „Maršal Tito".

S u m m a r y

The productivity of a military organization depends on numerous factors, among which the importance of effective communication should be emphasized. The military represents an institution characterized by highly diverse and sensitive communicative practices, in which, alongside verbal linguistic codes, a valuable role is played by a diverse inventory of nonverbal communicative signs that are differentiated according to the purpose and context of communication. Nonverbal signs constitute a constructive element of the persuasiveness of verbal communication. On the other hand, this paper highlights that the specificity of the military profession is also reflected in numerous communicative situations in which nonverbal communication is necessary as a reserve, and often the only effective and secure communicative option.

Nonverbal communication was examined through the analysis of paralinguistic, kinesic, and proxemic signs. A number of nonverbal codes that cannot be classified within this generally accepted typology of nonverbal communication signs were also identified, indicating that nonverbal communication encompasses a considerably broader context than the concept of body language alone. This further confirms its multilayered nature within the sender–receiver relationship.

The aim of this paper is to raise awareness among military personnel regarding the importance of correctly understanding nonverbal communication signs, both from the perspective of message transmission and message reception. Although nonverbal communication operates in all directions, two of its expressive dimensions are of particular importance for the military. The first refers to the character and functional value of nonverbal signs in the process of command and control as a standardized, unambiguous military code. The second is diametrically opposite and represents an immediate, spontaneous nonverbal code that faithfully accompanies human nature, including military personnel, and whose meaning and accurate interpretation are valuable for military leaders in recognizing the ontological dimension of military personality.

Through this study, it has been confirmed that the military profession represents a domain of highly complex, dynamic, and diverse nonverbal communication signs, which are applied across all branches and services of the armed forces.

Keywords*: nonverbal communication, military, military commands, paralinguistic, kinesic, proxemic*

© 2026 The Author. Published by Vojno delo (http://www.vojnodelo.mod.gov.rs). This article is an open access article distributed under the terms and conditions of the Creative Commons Attribution license (http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

УЛОГА НЕВЕРБАЛНЕ КОМУНИКАЦИЈЕ У ВОЈНОЈ ПРОФЕСИЈИ

Небојша П. Кљајић[1]

Достављен: 22.5.2026. *Језик рада*: Српски
Кориговано: 20.8.2026. *Тип рада*: Прегледни рад
Прихваћен: 27.8.2026. *DOI број*: 10.5937/vojdelo2603127K

Апстракт: Војска представља институцију веома разноврсне комуникативне праксе, у којој поред вербалне комуникације драгоцену улогу проналази разнолик инвентар невербалних комуникативних знакова. Невербалну комуникацију у војној професији истражићемо кроз сагледавање доминантних облика испољавања невербалних кодова и њихових значења сврстаних у три категорије, које научна и стручна литература идентификује као паралингвистичке, кинезичке и проксемичке комуникативне знакове. Поред ових, сагледаћемо и друге облике испољавања невербалне комуникације који су у војсци значајни, а према својим обележјима не могу се сврстати у наведену типологију невербалних симболских система. Зато се може рећи да су комуникативне потребе војске перманентно богатиле универзум кодова невербалне комуникације које нужно генерише специфичан контекст, дубока и екстремна комплексност мирнодопских и ратних услова у којима се испољавају.

У раду се образлажу различите импликације знакова невербалне комуникације на ефикасност припадника војске у свакодневном језику и стилу војних команди. Циљ рада јесте да се укаже на значај и моћ разумевања вољних, али и спонтаних кодова невербалне комуникације, како у служби ефикасног слања, тако и правилног тумачења порука на релацији претпостављени–потчињени. Кроз рад ћемо истражити најзначајнија обележја, средстава и функције невербалне комуникације у војноорганизационим системима. Закључује се да ова тема није довољно истражена у научној и стручној литератури, те да је потребно подстаћи даља емпиријска истраживања овог феномена који има важну улогу у свакодневном функционисању војне организације.

Кључне речи: *невербална комуникација, војска, војне команде, паралингвистички, кинезички, проксемички*

1 Универзитет одбране у Београду, Војна академија, Београд, Република Србија, e-mail: nebojsa81.bg@gmail.com, https://orcid.org/0000-0002-2567-3178

Увод

Мултидисциплинарност војне професије и њена иманентна комплексност захтевају од припадника војске познавање и примену разноврсних стилова комуникације, у којима невербални комуникативни кодови имају изузетно одговорно, често и пресудно место, што само потврђује да је комуникација у свом тоталитету много више од самих речи. Енкодирање невербалних знакова и њихово адекватно функционално раслојавање детерминисано је циљем и контекстом комуникације. Као полазну основу у овом раду користићемо општеприхваћену типологију невербалних знакова, према којој се они деле на „паралингвистичке, кинезичке и проксемичке" (Radojković & Miletić, 2008: 46). Оваквим приступом у елаборацији овог научног феномена недвосмислено се потврђује да невербална комуникација представља знатно шире поље од свеприсутне синтагме говор тела, којом се код појединих аутора неоправдано симплификује ова врста комуникације.

Представићемо невербалне знакове језика и стила војних команди као свесних, строго уговорених, конвенцијалних и увежбаних кодова на релацији претпостављени–потчињени. Њихову разноврсност потврђује и чињеница да у одређеној комуникативној ситуацији управљање значењем захтева наглашене кинезичке кодове кроз разнолике гестове изоловане од вербалног исказа, јер комуникација мора бити нечујна, у некој другој ситуацији интонација, ритам и паузе у говору као паралингвистички слој даваће нужну јасност, једновременост и тачност, док ће начин саопштавања војне команде кроз просторну − проксемичку компоненту имати важну улогу за адекватну чујност и видљивост, па тако и разумљивост лица које издаје команду. Барјачићи, заставице, светлосни и звучни сигнали такође су заступљени у језику и стилу војних команди, чиме се само додатно апострофирају потребе широког распона невербалног моносемичког кода у служби комуникативне ефикасности. Такође, ова чињеница потцртава веома специфичне и деликатне професионалне околности у којима се поред телесног, као физиолошког и природног ресурса, старешине морају користити додатним техничким средствима као нужним посредником у производњи невербалног знака као носиоца значења у врло сложеној професионалној интеракцији припадника војске.

Поред моносемичког карактера невербалних знакова војних команди, указаћемо и на значај учитавања корпуса спонтаних − невољних невербалних знакова као верног пратиоца свакодневне комуникације и драгоценог индикатора онтолошке компоненте као унутрашњег покретача њених припадника. Ова својеврсна дихотомија у карактеру невербалних кодова указује на живост војне комуникативне акције, али и на потребу њеног правилног функционалног диференцирања. Зато треба подвући виталну важност разумевања дистинктивног

контекста у ком се налазе уговорени и спонтани невербални знакови који стоје у дијалектичком односу суште супротности.

Закључује се да је широк фронт кодова који нису вербални, а свака њихова нијанса има моћ да утиче на управљање значењем, па тако и на варијације њихове интерпретације. Зато се од војних руководилаца захтева оптимална комуникативна и стилска компетентност у служби ефикасности знаковних структура – корпус знања и вештина како са аспекта слања (енкодирања), тако и правилног тумачења (декодирања) снопа разноликих невербалних знакова у савременој војној пракси. У раду ћемо недвосмислено потврдити да није једноставно мапирати и направити коначан каталог начина испољавања невербалне комуникације и њене веома разноврсне и густе кодне мреже. Ова тема због свог значаја, али и разорних ефеката које могу имати грешке у слању и учитавању невербалних порука, од виталне је важности за војну професију и захтева висок ниво свести о потреби за новим емпиријским истраживањима. Зато ће у овом раду бити представљени основни постулати и особености невербалног канала комуникације у војноорганизационим системима као својеврстан додатни импулс научним радницима и стручној јавности како би се више пажње посветило истраживању ове теме.

Одређење невербалне комуникације

Сваки човек, па тако и припадник војске, непрестано емитује кодове невербалне комуникације. Када се жели назначити колико је снажно уплетен невербални слој у свакодневној комуникативној пракси, често се у научној и стручној литератури наводи теорија психолога Алберта Мехрабијана, професора психологије на Универзитету Калифорнија, „који је још давне 1967. године утврдио како заступљеност невербалне комуникације у укупној комуникацији износи високих 93%. Према овом истраживању, на говор тела односи се чак 55%, док гласовна интонација представља 38%" (Borovac Zekan & Gabrić, 2021: 144). Сложићемо се да је ова теорија с правом неретко оспоравана јер је веома незахвално егзактно мерити *специфичну тежину* и утицај невербалне комуникације на њене реципијенте, јер је овај научни феномен друштвено-хуманистичког поља истраживања више повезан са хеуристичким истраживачким концептом у односу на квантитативне вредности поједностављене математичке формуле којим ово истраживање претендује. Без обзира на снажан потенцијал добронамерног критичког осврта на наведене резултате, они недвосмислено потцртавају колика је заправо моћ коју имају симболи невербалне комуникације.

Основна функција вербалне и невербалне комуникације је заједничка, а то је процес конструисања значења на релацији пошиљалац – прималац поруке. Са овим општим одређењем универзалне снаге сагласни су и наши истакнути комуниколози Мирољуб Радојковић и Мирко Милетић када кажу да је „примар-

на комуникациона функција невербалног говора као паралингвистичких и екстралингвистичких симболских система идентична основној функцији вербалног језика: и један и други омогућавају обликовање смисаоних симболичких целина, енкодирање и размену порука тј. комуницирање" (Radojković & Miletić, 2008: 51). Под екстралингвистичким симболским системом подразумевају се кинезички и проксемички невербални знакови, као део тријаде кључних категорија општеприхваћене типологије невербалних знакова.

Када се говори о међусобној повезаности вербалне и невербалне комуникације, може се рећи да у зависности од циља и начина како се користи невербална комуникација као стилски релевантна категорија, поред тога што речима даје пуну снагу и додатну убедљивост, може да их и у потпуности супституише, али и да круни њихову семантичку вредност и емоционалну обојеност. Са тим је сагласан и Стујарт Табс када указује на поливалентност „невербалне поруке која функционише на један од три начина: мења, појачава или се супротставља вербалној поруци" (Tubbs, 2013: 155). Циљ и контекст комуникативне ситуације опредељују однос у дистрибуцији невербалних и вербалних знакова. Тој тврдњи треба додати и специфичност борбених дејстава као *sui generis* војне професије, у којима је понекад нужно да се вербална комуникација у потпуности супституише знаковима невербалне комуникације како би се остварила тајност, а тако и безбедност и комуникативна продуктивност. Као закључак се намеће да „вербална и невербална комуникација ма како биле посматране као засебни системи, стоје у односу међусобне зависности", што имплицира да „нема говора који би био вантелесни као што и значење *језика тела* увек реферише на неки знаковни симболички, односно језички систем" (Tomić, 2014: 154).

Данијела Петровић у књизи *Умешност комуницирања* невербалну комуникацију дефинише као „врсту интерперсоналне комуникације код које се уместо речи за слање порука користе друга средства, као што су: вокализација, израз лица, поглед, став тела, гестови, артефакти и др." (Petrović, 2009: 153). Према Требјешанину и Жикићу „невербална комуникација јесте особена врста комуникације, којом јединке без речи (гестовима, гласом, изразом лица или држањем) изражавају и размењују емоције, ставове, намере и жеље" (Trebješanin & Žikić, 2021: 40). Бројни аутори из различитих научних области бавили су се истраживањем феномена невербалне комуникације. Посебно истакнуто обележје комуниколошких истраживања јесте приступ према којем се симболи невербалне комуникације сагледавају комплексније од истраживања сведених тежишно на телесну комуникацију или гестове и свеприсутну синтагму *говор тела*. Зато треба истаћи да је „кôд невербалних симбола много богатији од језика тела" (Radojković & Miletić, 2008: 46), или како га Нушић назива *језика немих органа* (Nušić, 1938: 126), чиме се само додатно заоштрава дистинкција на релацији невербална комуникација – говор тела.

Можда би најприхватљивије било формулисати шта она засигурно није, чиме би се избегла свеприсутна недореченост и мањкавост која нужно произилази из

тежње да се буде егзактан. С тим у вези, сумирајући разматрања бројних аутора често се у различитој литератури може пронаћи једно својеврсно опште место у најширем одређењу овог комуниколошког феномена, према којем невербална комуникација подразумева комуникацију без речи. Међутим, и овако омеђена невербална комуникација има непорециве слабости, јер се у свакој изговореној речи налази невербални слој који чини фонолошки план усменог изражавања – вокалну експресију која никада није стилски неутрална по апсолутној вредности, па су тако и речи интегрални синтетички носиоци невербалног омотача. У намери да јасно позиционирамо свој став уважавајући наведена одређења, можемо рећи да све оно што нису огољене речи у контексту свог пуког семиотичког знака, а јесу поруке чијим семантичким смислом управљају кодови људског телесног репертоара, разнолик рељеф фонолошког слоја, аспекти просторне компоненте, као и бројне друге варијације којима се нешто саопштава, можемо да сврстамо у корпус невербалних комуникативних знакова. С тим у вези, кодови и знакови невербалне комуникације свуда су са нама и широко су распрострањени око нас.

С друге стране треба истаћи да није сваки невербални код иманентно знак. Невербални код постаје знак само онда када има своју референцијалну вредност и остварује дејство, што потцртава и Никола Рот у књизи *Знакови и значења* када каже да основна карактеристика знака јесте да стоји уместо нечега и тиме да нешто указује или изазива неку сасвим одређену активност – црвено светло семафора је знак јер не изазива само осећај црвене боје него је и упозорење да се не сме прећи на супротну страну улице (Rot, 1982: 12). Покрет руке може значити пуку физичку активност као део свакодневне телесне рутине и тако има своју кодну ознаку, а с друге стране може представљати команду, упозорење, заповест која подразумева низ прецизно дефинисаних задатака које треба да изврши припадник војске и тако добија своју знаковну вредност. Такође, до сада смо говорили о знаковима и симболима као еквиваленту, међутим њихова природа захтева да направимо нужну дистинкцију. Знакови имају једнозначну функцију, док симболи, иако нису произвољни, имају знатно шире асоцијативно поље. „Симбол је знак који упућује на нешто што није визуелно представљено али се подразумева да стоји у вези са њим. То је знак који упућује на нешто иза оног што видимо, дубоко скривено, увек договорено и усвојено у одређеном друштвеном контексту" (Janjetović, 2007: 50–51).

Приликом вербалне комуникације увек је ангажовано више знакова невербалне комуникације јер речи имају своју фонолошку димензију, висину, јачину, динамику, темпо, ритам, акцентуација, а прати их и неизоставна телесна гестикулација, мимика, просторна компонента, међусобна удаљеност између саговорника итд. Када би усмена вербална комуникација била у потпуности самостална – изолована, без уплитања слојева невербалне комуникације, семантичко поље речи могло би се ставити у погрешан контекст, јер управо тоналитет, телесни

покрет, динамика, ритам као прозодијски аспект учествују у креирању њене интерпретације.

Тај списак невербалних кодова као најширег скупа невербалног инвентара није коначан јер су у комуникацију уплетени и невербални симболи попут одеће, боје, мириса, додира, који су често важни артефакти који утичу на декодирање порука на релацији пошиљалац–прималац поруке. Зато можемо рећи да вербална комуникација посматрана само као изоловани лексички фонд нема утилитарну моћ да у свакој комуникативној ситуацији омогући пун смисао и зато тражи од невербалних кодова да је допуни и тако додатно објасни, а у бројним ситуацијама и нужно одмени. Можемо закључити да наведена експликација иде у прилог тези да се једном универзалном дефиницијом не може добити кредибилан опсег који би на прави начин захватио корпус разноврсних кодова невербалне комуникације, јер кад год помислимо да смо идентификовали све облике њеног испољавања, екосистем невербалних комуникативних знакова додатно пробуди своју омнипотентност и тако укаже да га је потребно додатно ажурирати. Зато се чини да су бројне дефиниције у одређењу овог појма потребне, али не и довољно адекватне да покрију сложеност овог феномена.

Обележја војне невербалне комуникације

У војној организацији посебно је важно не само на прави начин одговорити на питање шта, већ и како нешто саопштити. Управо ово *професионално како* значајно утиче на управљање значењем, на безбедност и продуктивност војне комуникације. „Професионалност се не може замислити одвојено од комуникације, а када се говори о професионалној комуникацији, мисли се на успешну комуникацију која подразумева разумевање и поверење" (Stojanović Prelević, 2025: 90) у врло динамичном и комплексном окружењу какво је војно. Када говори о сложености природе војне професије Самед Каровић у књизи *Командовање и руковођење* даје врло инструктивно запажање које додатно подупире ову тезу када тврди да је „свака војна акција по својој природи комплексан систем, који показује непредвидиво, често и хаотично понашање које тражи ефикасну и прецизну контролу. Из тих својстава која су карактеристична за војну организацију посебно у условима извршавања мисија и задатака, језик и стил војних команди, па тако и однос употребљених вербалних и невербалних знакова мора да пронађе начин да изађе на крај са том инхерентном сложеношћу" (Karović, 2016: 31). Када расправљамо о стилу, као нужном комуникативном алату, значајно је истаћи промишљање Јована Драгашевића, истакнутог српског официра из 19. века и родоначелника српске војне стилистичке мисли, који истиче да „свака струка има за себе свој стил, па пошто се војничка одношења доста разликују од осталих, то и стил војнички облачи се у особиту одећу" (Dragašević, 1871: 9). Када говоримо о стилу као начину коришћења знаковних структура и

различитим могућностима његовог саопштавања у служби комуникативне ефикасности, невербална комуникација и специфичност њеног *војничког одела* отелотворава се веома разноврсним репертоаром својих обележја, функција и начина испољавања.

Поред тога што невербална комуникација у војној организацији допуњава и додатно појачава убедљивост њеног вербалног слоја, у бројним комуникативним ситуацијама нужна је као резервни, а често и једини канал у служби безбедности, а тако и комуникативне продуктивности припадника војноорганизационих система. Она црпи веома разноврстан инвентар невербалних знакова из широког распона опште прихваћене типологије која невербалне кодове дели на паралингвистичке, кинезичке и проксемичке знакове. С друге стране, треба истаћи да је спектар војних невербалних кодова у свакодневној професионалној пракси знатно шири. С тим у вези, када говоримо о врло богатој ризници начина испољавања невербалне комуникације, поред наведених категорија, илустративно је споменути да је и сама војна униформа незаобилазни аутентичан идентитетски невербални симбол који легитимише војну професију, па је и начин њеног ношења парадигма највиших стручних и моралних очекивања која грађани имају према лицима која их носе. Дакле, њена симболично-вредносна функција указује да то није било какво – комуникативно неутрално парче тканине. Са овом тврдњом сагласан је Драган Станар када бележи: „моралну димензију војне униформе потребно је, услед њене комплексности и сложености, посматрати двојако – подједнако као производ њене практичне и симболичке вредности" (Stanar, 2023: 5). Војнички поздрав руком такође је снажан невербални симбол у којем се уједињује више војничких врлина које могу на различите начине да се перципирају, попут поштовања, дисциплине, обучености. Тај својеврсни симбол војничке изграђености за припаднике војске јесте уједно и невербални знак јер представља обавезујући кôд ритуалног карактера који се манифестује тако што након поздрава потчињеног – претпостављени по аутоматизму отпоздрављa. Ова врста невербалног кода није ствар избора већ обавезујућа – уговорена и увежбана норма ритуалног карактера у којој се грађански поздрав гласом у потпуности замењује кинезичким невербалним знаковима.

С друге стране, можемо рећи да се и неки писани записи могу подвести под *барјак невербалних комуникативних знакова и симбола*, јер и шема операције утиснута на листу папира на којој се налазе борбени тактички симболи замењује пуно речи, синтагми и реченичких конструкција у саопштавању борбеног распореда сопствених и непријатељских снага. Управо та два невербална кода – војна униформа и шема операције – међу којима влада дихотомија свог карактера (визуелни и писани код), не спадају у паралингвистичке, кинезичке или проксемичке невербалне кодове, али за војноорганизационе системе нису *екстериторијални* јер имају снажно комуникативно семантичко дејство – униформа о природи, вредностима и захтевима војне професије, а шема операције о свему оном што је задатак војног руководиоца у припреми и реализацији борбеног дејства. С тим

у вези треба истаћи и да се део корпуса војних невербалних знакова испољава посредством техничких средства. То могу бити заставице, пиштаљке, лампе, сигнални пиштољи итд. У војно-стручној литератури ови невербални знакови идентификују се под појмом сигнали. Према *Војном лексикону* „сигнал је кратка порука унапред утврђеног облика" (Vojni leksikon, 1981: 533). Проучавајући сигнале као некатегорисане невербалне знакове, Пјер Гиро у књизи *Семиологија* закључује да се „сигнали разликују по својој сложености, степену структурираности, по природи употребљених знакова, а да су им заједнички њихов строго моносемички карактер и високи степен конвенционалности која је увек експлицитна и строга" (Giro, 1975: 58). Ако би се ослонили на наведена одређења сигнала, можемо рећи да су сви војни невербални знакови својеврсни сигнали, чиме би се неоправдано поједноставила разноврсност обележја њиховог инвентара. Зато можемо закључити да је широк спектар разноликих кодова невербалне комуникације у војној комуникативној пракси, што само потврђује њену комплексност и потребу да увек постоје различите алтернативе комуникације у зависности од услова у којима се она одвија. Ако се команда не може издати гласом, саопштиће се покретом руке или заставицом, а у посебним условима најпродуктивнији избор биће звучни или светлосни сигнал.

Без обзира што се невербална комуникација креће у свим правцима, можемо закључити да су за војску посебно важна њена два плана изражавања. Први се односи на карактер и функционалну вредност невербалних знакова војних команди као уговорени војнички кôд. Други је дијаметрално супротан и представља онај непосредан спонтани невербални кôд који је верни пратилац људске природе, па тако и војничке, а чије је значење и правилно учитавање драгоцено за војне руководиоце у смислу перцепције војничке личности. Оно што је доминантно обележје војних команди јесу вољни – „вештачки или арбитрарни" (Rot, 1982: 13) знакови као уговорени језички кодови на релацији претпостављени – потчињени. „Свако наређење, по правилу, мора да буде потпуно, кратко и јасно" (Životić & Jovović, 1990: 27). Њихова вишезначност довела би до дезоријентације, разбила би могућност усаглашеног, координираног или истоврсног делања. На основу различитог разумевања онога што се саопштава, један актер чинио би једно, а већ следећи нешто друго (Radojković & Miletić, 2008: 170). Зато су знакови невербалне комуникације као неодвојив део унифицираног начина издавања, извршавања и извештавања војних команди прописани правилима и упутствима родова и служби војске, а у употреби су и стандардизовани међународни кодови који своју примену проналазе посебно у ваздушном, поморском и речном саобраћају. Можемо рећи да је у језик и стил војних команди често уплетено више различитих невербалних знакова. Официр док издаје команду стоји у ставу мирно, а команду саопштава тако што се „припремни део извршне команде саопштава спорије и тише, а извршни брже и спорије" (Strojevo pravilo Vojske Srbije, 2008: 17). Његова униформа као инхерентан атрибут војне профе-

сије, место одакле издаје команду, као и простор у којем се налази, такође су значајне комуникативне поруке.

Када говоримо о спонтаним, или како их Никола Рот назива природним знаковима невербалне комуникације, они су важно дијагностичко средство које подробније говори о емоцијама и унутрашњем стању. „Значење које се придаје вербалним исказима може да варира у зависности од невербалних знакова са којима се истовремено појављује. Може доћи до пуне промене значења вербалне формулације, тако да вербално да или нека афирмативна тврдња, праћена одређеним невербалним знаковима постаје не или порицање вербално израженог односа, а који би без невербалних знакова представљао афирмацију" (Rot, 1982: 157).

Паралингвистички знакови

Поред семантичке улоге лексема, носилац значења и смисла говорног исказа саткан је од интонације, промена ритма, динамике, правилне акцентуације, правовремено удахнуте паузе. Сви ови невербални аспекти чине потребан склад и квалитет знака који је нужан за правилно разумевање и убедљивост вербалног изражавања. Радојковић и Милетић истичу да „паралингвистички симболски систем чине такозване невербалне вокализације које настају заједно са вербалним исказом, као што су паузе у говору, боја гласа, брзина изговарања речи, наглашавање појединих гласова у речи или речи у реченици, гласност, шапат" (Radojković & Miletić, 2008: 51). У научној и стручној лингвистичкој и стилистичкој литератури ове варијације усменог изражавања називају се прозодијом, која пре свега конституише стилску физиономију знака у служби „комуникативне ефикасности или још боље интенционалне сврсисходности" (Simić & Jovanović Simić, 2015: 45).

На правилност и једновременост у извршавању извршних команди управља се и поделом на разделе, као два засебна језичка ентитета која су контрастно прозодијски обојена. То само потврђује да језик и стил војних команди није монолитан вокални рељеф. Тачност и једновременост извођења радњи омогућава се знаковима говорне интерпункције: вокалним нијансама, тачно одређеним местима где се убризгава пауза, наглашавањем делова команди који се изговарају брже, речима или слоговима који се изговарају тише и спорије. С тим у вези, смислом се не управља само радијусом семантичког поља лексема већ и правилним коришћењем невербалних знакова изражених кроз фонолошки слој као интринзично својство паралингвистичких знакова невербалне комуникације. Владан Јовановић у делу *Војна лексика и терминологија* бележи како „наглашавање делова команде и отегнутост изговора појединих делова служи за раздвајање припремног од извршног дела команде како би се командована радња успешно извела. На пример, у команди „Мир-**НО**, првим слабије наглашеним слогом и његовим помало отегнутим изговором војнику се оставља тек толико времена да се припреми на извршење радње пошто се изговори следећи наглашени слог или реченични раздел" (Jovanović, 2016: 254). Стога су команде

у *Стројевом правилу Војске Србије* маркиране као својеврсни графостилеми у којима су извршне команде подељене на слогове или разделе који су раздвојеним цртицом, тако да је припремни део команде написан малим словима, док је извршни део команде болдиран и назначен великим словима са наглашеним знаком узвика на крају извршног дела команде. Ови графостилеми имају своју прагматичну функцију како би припадници војске лакше идентификовали и разликовали припремни од извршног дела команде.

Уговорени код у језику и стилу војних команди може бити и међународног карактера, што је свакако присутно у јединицама рода авијације приликом комуникације два ваздухоплова (пресретача и пресретнутог ваздухоплова). Део фраза и начина изговора може се видети у Табели 1.

Табела 1. *Извод из прегледа фраза и изговора при пресретању*

ПРЕСРЕТАЧ			**ПРЕСРЕТНУТИ ВАЗДУХОПЛОВ**		
Фраза	Изговор	Значење	Фраза	Изговор	Значење
Call Sign	KOL SA-IN	Који је ваш позивни знак?	CALL SIGN (Call Sign)	KOL SA-IN	Мој позивни знак је (позивни знак)!
Follow	FOL-LO	Пратите ме!	WILCO	VILL-KO	Разумео и извршићу!
Descend	DEE-SEND	Снижавајте ради слетања!	CAN NOT	KANN NOTT	Не могу да извршим!

Извор: Правилник о летењу војних ваздухоплова Републике Србије, Службени војни лист, бр. 14, 2018: 270.

У циљу разумљивости као мере комуникативне продуктивности, слогови које треба нагласити су подвучени, а ентропија као мера неодређености изговорених фраза језика војних команди има нулту толеранцију.

Кинезички знакови

Кинезички знакови (грч. *kinesis* – кретање) названи су овим именом јер је њихово дистинктивно обележје кретање, како појединих делова тела, тако и тела у целини (Todorović, 2010: 194). Ову врсту једнозначних знакова Требјешанин и Жикић у књизи *Невербална комуникација* називају амблемима (Trebješanin & Žikić, 2021: 29). Поред функције подршке убедљивости усменог изражавања, *гестовни говор* (Bugarski, 1996: 22) посебно је присутан и значајан у језику и стилу војних команди када је комуникација тајна и постоји оптичка видљивост, па се команда издаје нечујно, без употребе говорног исказа. У тим ситуацијама покрет руке или других делова тела представља извршну команду коју претпостављени издаје потчињеном. Ова врста уговорених невербалних знакова ритуалног карактера проналази своје место у војсци и као резервни канал комуникације,

чиме се само додатно потврђује да продуктивна комуникација у војсци увек мора да има алтернативу. Као пример можемо навести стандардне оперативне процедуре у авијацији када је отказала радио-веза током комуникације пресретача и пресретнутог ваздухоплова. У овом случају кинезички знакови прецизирани су међународном стандардизацијом и важе за све учеснике у ваздушном саобраћају.

Пресретање ваздухоплова коме је отказала радио-комуникација

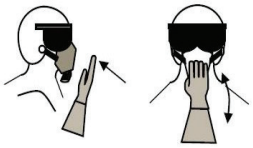
Проблеми у радио-пријему

Додирнути отвореном шаком слушалице и затим шаку померати напред-назад у пределу ушију.

Проблем у радио-предаји

Додирнути отвореном шаком микрофон и затим шаку померати горе-доле испред лица.

Системски проблем

Сигнализирајући природу проблема, држати затворену шаку у висини очију и затим указати одговарајућим бројем испружених прстију на врсту проблема.

Извод из прегледа дела визуелних знакова у лету приликом пресретања ваздухоплова коме је отказала радио-комуникација

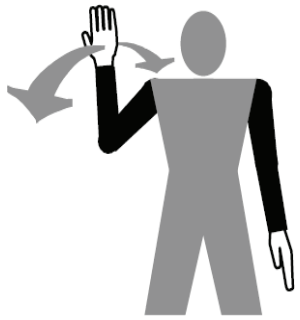
Извор: Правилник о летењу војних ваздухоплова Републике Србије, *Службени војни лист*, бр. 14, 2018: 276.

Покрети руком као врста кинезичке невербалне комуникације своје место проналазе и приликом провере конфигурације борбених возила и ваздухоплова пред реализацију задатка, као и њиховог правилног и безбедног паркирања и испаркиравања. Када говоримо о војним ваздухопловима, комуникација се одвија између сигналисте (маршалера) који се налази на маневарској површини аеродрома и пилота који се налази у кабини. У овој ситуацији комуникација гласом је онемогућена због буке мотора и саопштава се уговореним међународним ICAO (*The International Civil Aviation Organization*) сигналима.

СКРЕНИ ДЕСНО

ДАН: лева рука усмерена надоле, десна рука се брзо помера нагоре и назад. Брзина померања руке указује на брзину скретања.

НОЋ: Исто као сигнал за дан, штаповима
који се држе у продужетку руке. Користе се
за окретање у месту ваздухоплова који лебде.

КРЕНИ НАПРЕД

ДАН: Руке мало размакнуте, дланови окренути назад; више пута померати уназад у висини рамена.

НОЋ: Исто као сигнал за дан са штаповима који се држе
као продужетак руке.

Преглед дела општих сигнала ваздухоплова на маневарским површинама

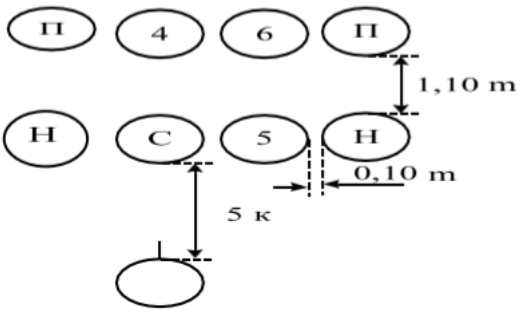
Извор: Правилник о летењу војних ваздухоплова Републике Србије, *Службени војни лист*, бр. 14, 2018: 284.

Кинезички знакови невербалне комуникације кроз покрете руком или других делова тела проналазе значајну улогу и у јединицама Копнене војске, а посебно у специјалним јединицама приликом извођења борбених дејстава када се њени припадници налазе у непосредном борбеном додиру са јединицама непријатељских снага. Тада је нужно да команда и извештај о њеној реализацији буде нечујан како се не би демаскирали положаји и тако додатно осигурала тајност у процесу извођења хитрих, недвосмислених и врло деликатних поступака у процесу командовања и руковођења. Такође, пошто је вербална комуникација немогућа под водом, унифицирани, строго уговорени покрети руком су од виталног значаја и приликом извођења задатака војних ронилаца.

Проксемички знакови

„Овај термин који је сковао Едвард Хол и бави се феноменом простора, близине и раздаљине која се успоставља међу учесницима комуникације" (Tomić,

2014: 150). У циљу делотворне комуникације приликом издавања команди у војним правилима и упутствима јасно су прописана места где се налазе командири и команданти у односу на своје потчињене. Адекватна позиционираност има прагматичну вредност јер се тиме омогућава потребна чујност и видљивост. Ова два аспекта имају значајну улогу у правилном и недвосмисленом разумевању команде. Као пример можемо издвојити место командира одељења приликом издавања команди стрељачком одељењу постројеном у двоврсни строј. На Слици 1. видимо да је његово место наспрам средине строја, тако да је одстојање од прве врсте прецизирано и износи пет корака.

Слика 1. Стрељачко одељење постројено у двоврсни строј

Извор: Стројево правило Војске Србије, 2008: 68.

Још један илустративан пример који потврђује нужност јасног прецизирања просторног положаја јесте маршалера који руководи кретањем војног ваздухоплова по маневарским површинама аеродрома. „Сигналиста (маршалер) налази се на следећим позицијама:

а) за авионе, испред врха левог крила у видокругу пилота; б) за хеликоптере, где може да буде најбоље осмотрен од стране пилота" (*Pravilnik o letenju, 2018: 280*).

У процесу командовања и руковођења у војним правилима и упутствима недвосмислено је прецизирано место, међусобно одстојање и растојање командира–команданта у односу на своје потчињене, што је свакако у служби продуктивне комуникације. Посебно место војни руководиоци имају и приликом одржавања састанака војног колектива и интерних информисања. С друге стране, можемо рећи да је и просторни распоред сопствених и непријатељских снага у борбеном распореду важан проксемички знак који недвосмислено указује на даље активности у процесу доношења одлука.

Спонтани – природни невербални знакови у свакодневној војној комуникативној пракси

Правилно учитавање невербалних природних − спонтаних знакова важно је са аспекта разумевања потчињених. На основу малих знакова старешина долази до великих открића не само шта човек мисли и шта има у свести већ и шта несвесно намерава и осећа. Спонтани гестови и њихова емоционална обојеност откривају спремност војника за извршавање задатака, а могу и да идентификују проблеме и унутрашње дилеме. Џејмс Борг у књизи *Говор тела* бележи: „неизбежна чињеница је да наши невербални поступци негодују због наших расположења и осећања и то много више него што бисмо ми то можда желели да покажемо. Зато и постоји потреба за подударношћу уколико желимо да поверујемо у поруку коју нам људи преносе" (Borg, 2022: 14–15). За војне руководиоце бројни спонтани невербални кодови заправо имају функцију знакова јер јасно и гласно указују на нешто и нису случајни, а често и тишина може да буде бучна и да има своје поливалентне импликације. Вербални садржај поруке може да буде супротстављен значењу које производе знакови невербалне комуникације. Зато је од великог значаја да старешине имају компетенције да правилно читају ове невербалне знакове као јасне индикаторе стања духовног капитала њених припадника. У контексту ове тезе Драго Вулиновић у књизи *Невербално понашање* бележи: „одувек сам покрете тела запажао као карактерне особине и степен култивисаности особе" (Vulinović, 2023: 9). Инструктивна је и тврдња Требјешанина и Жикића да је „важно пажљиво ослушкивати глас, његову боју и висину јер он одаје личност, њене тежње и њено тренутно афективно стање" (Trebješanin & Žikić, 2021: 54). Паралингвистичка невербална комуникација извор је бројних информација. Ксенија Ђурић Атанасиевски истиче да се „неке емоције, па чак и црте личности могу процењивати на основу карактеристика гласа. Страх или гнев су емоције које се лако уочавају посредством паралингвистичких симбола. Смелост или опрезност могуће је такође проценити на основу тих знакова" (Đurić Atanasievski, 2017: 136). Бројне веома деликатне ситуације у којима се налазе припадници војске подразумевају нужност осећаја вере у победу и смисао борбе о којој непрестано сведоче покрети тела и израз лица као нема комуникација која даје пун смисао конструисању значења. Закључујемо да спонтани знакови невербалне комуникације непрекидно емитују широко поље значења и у бројним комуникативним ситуацијама које нису прописане уговореним кодовима које прецизирају војна правила и упутства.

Закључак

Невербална комуникација и њена прагматична поливалентна функционалност уткане су у све сегменте живота и рада припадника војске свих родова и служби. Војска представља институцију веома разноврсне комуникативне праксе, у којој поред вербалних језичких знакова значајно место заузимају и обележја невербалних комуникативних кодова.

Улогу невербалне комуникације и њене импликације у војној професији тежишно смо представили у оквиру језика и стила војних команди сагледавајући обележја невербалних знакова које научна и стручна литература идентификује као паралингвистичке, кинезичке и проксемичке комуникативне знакове. Идентификовали смо и бројне невербалне знакове који се према свом карактеру не могу сврстати у општеприхваћену типологију слојева невербалне комуникације, а имају значајну улогу и широку примену у војноорганизационим системима. Поред свесних кодова невербалне комуникације, указали смо и на значај правилног учитавања спонтаних невољних знакова невербалне комуникације, који су важни за правилно разумевање онтолошке – унутрашње компоненте припадника војноорганизационих система. Потврђено је да невербална комуникација представља знатно шире поље од синтагме *говор тела* којом се код појединих аутора неоправдано симплификује ова врста комуникације. Представљена су најзначајнија обележја, средства и функције невербалне комуникације у војноорганизационим системима. С друге стране, истакнута је и нужна дистинкција између терминолошког одређења невербалног знака и често присутних синтагми невербални симболи и невербални код.

Савремене технолошке иновације неће драматично променити улогу веома разуђеног инвентара знакова невербалне комуникације у војној професији. Све иновације мењају ствари, али их не мењају из корена. Без обзира на технички-технолошки напредак који се данас креће великим убрзањем подстакнут захтевима војне организације у ери четврте индустријске револуције, човек остаје најдрагоценији војни ресурс. И у ситуацијама где нове технологије претендују да на бојном пољу замене војнике-ратнике потребно је обучити операторе ових софистицираних средстава јер њихову даљу практичну примену експлоатише и контролише људски фактор, а то је немогуће без продуктивне комуникације као процеса конструисања стварности у чију архитектуру су дубоко уплетени и знакови невербалне комуникације. Ратови нове генерације и даље ће представљати парадигму веома осетљиве и живе природе невербалне комуникације на свим нивоима командовања и руковођења у мирнодопским и ратним условима.

Литература

[1] Borg, J. (2022). *Govor tela* [Body language]. Sezam book.

[2] Borovac Zekan, S., & Gabrić, K. (2021). Neverbalna komunikacija kao alat uvjeravanja u javnom nastupu [Nonverbal communication as a persuasion tool in public speaking]. *Zbornik radova Veleučilišta u Šibeniku*, *15*(3–4), 143–158. https://doi.org/10.51650/ezrvs.15.3-4.11

[3] Bugarski, R. (1996). *Uvod u opštu lingvistiku* [Introduction to general linguistics]. Čigoja štampa.

[4] Dragašević, J. (1871). *Vojnička stilistika* [Military stylistics]. Geca Kon.

[5] Đurić Atanasievski, K. (2017). *Komuniciranje i odnosi s javnošću* [Communication and public relations]. Medija centar „Odbrana".

[6] Giro, P. (1975). *Semiologija* [Semiology]. Bigz.

[7] Janjetović, Lj. (2007). Globalni znakovi i lokalna značenja [Global signs and local meanings]. *Znakovi i poruke: časopis iz komunikologije* [Signs and Messages: A Journal of Communication], *1*(1), 47–59. https://kfbl.edu.ba/wp-content/uploads/2015/02/ZiP-I-1-07I.pdf

[8] Jovanović, V. (2016). *Srpska vojna leksika i terminologija* [Serbian military lexis and terminology]. Institut za srpski jezik SANU.

[9] Karović, S. (2016). *Komandovanje i rukovođenje* [Command and management]. Medija centar „Odbrana".

[10] Nušić, B. (1938). *Retorika* [Rhetoric]. Geca Kon A.D.

[11] Petrović, D. (2009). *Umešnost komuniciranja* [The skill of communication]. Klio.

[12] Pravilnik o letenju vojnih vazduhoplova Republike Srbije [Regulations on the flight of military aircraft of the Republic of Serbia]. (2018). Službeni vojni list, br. 14, Ministarstvo odbrane Republike Srbije.

[13] Radojković, M., & Miletić, M. (2008). *Komuniciranje, mediji i društvo* [Communication, media and society]. Učiteljski fakultet Univerziteta u Beogradu.

[14] Rot, N. (1982). *Знакови и значења* [Signs and meanings]. Nolit.

[15] Simić, R., & Jovanović Simić, J. (2015). *Opšta stilistika* [General stylistics]. Jasen.

[16] Stanar, D. (2023). Moralna dimenzija vojne uniforme [The moral dimension of the military uniform]. *Vojno delo*, *75*(2), 1–13. https://doi.org/10.5937/vojdelo2302001S

[17] Stojanović Prelević, I. (2025). Profesionalni identitet i komunikacijska odgovornost zaposlenih u vojsci [Professional identity and communication responsibility of military employees]. *Vojno delo*, *77*(2), 89–101. https://doi.org/10.5937/vojdelo2502089S

[18] Strojevo pravilo Vojske Srbije [Drill regulations of the Serbian Armed Forces]. (2008). Generalštab Vojske Srbije.

[19] Todorović, I. (2010). Neverbalna komunikacija u učionici [Nonverbal communication in the classroom]. Norma, (2), 191–200. udk: 81'221:371.621.4

[20] Tomić, Z. (2014). *Razumevanje i nesporazum* [Understanding and misunderstanding]. Čigoja štampa.

[21] Trebješanin, Ž., & Žikić, B. (2021). *Neverbalna komunikacija* [Nonverbal communication]. Agape.

[22] Tubbs, S. (2013). *Komunikacija – principi i konteksti* [Human communication: Principles and contexts]. Klio.

[23] Vojni leksikon [Military lexicon]. (1981). Vojnoizdavački zavod.

[24] Vulinović, D. (2023). *Neverbalno ponašanje* [Nonverbal behavior]. Čigoja štampa.

[25] Životić, R., & Jovović, B. (1990). *Jezik i stil ratne veštine* [Language and style of the art of war]. Centar visokih vojnih škola OS „Maršal Tito".

Р е з и м е

Продуктивност војне организације зависи од бројних фактора, међу којима треба нагласити значај ефикасне комуникације. Војска представља институцију веома разноврсне, али и осетљиве комуникативне праксе, у којој поред вербалних језичких кодова драгоцену улогу проналази разнолик инвентар невербалних комуникативних знакова који се диференцирају у складу са циљем и контекстом комуникације. Невербални знакови градивна су материја убедљивости вербалне комуникације. С друге стране, у раду смо истакли да се специфичност војне професије огледа и у бројним комуникативним ситуацијама у којима је она нужна као резервни, а често и једини ефикасан и безбедан комуникативни избор.

Невербалну комуникацију истражили смо кроз сагледавање паралингвистичких, кинезичких и проксемичких знакова. Идентификовали смо и део невербалних кодова који се не могу подвести под ову општеприхваћену типологију знакова невербалне комуникације, што указује да она подразумева знатно шири контекст у односу на говор тела, чиме се само потврђује њена вишеслојност на релацији пошиљалац – прималац поруке. Циљ рада јесте да се подигне свест код припадника војске о значају правилног разумевања знакова невербалне комуникације, како са аспекта слања, тако и примања порука. Без обзира што се невербална комуникација креће у свим правцима, за Војску су посебно важна њена два плана изражавања. Први се односи на карактер и функционалну вредност невербалних знакова у процесу командовања и руковођења као уговорен једнозначан војнички код, док је други дијаметрално супротан и представља онај непосредан спонтани невербални код који је верни пратилац људске природе, па тако и војничке и чије је значење и правилно учитавање драгоцено за војне руководиоце у препознавању онтолошке димензије војничке личности. Кроз рад смо потврдили да је војна професија репрезент веома комплексне, живе и разноврсне природе знакова невербалне комуникације која има примену у свим родовима и службама војске.

Кључне речи: *невербална комуникација, војска, војне команде, паралингвистички, кинезички, проксемички*

© 2026 Аутор. Објавило *Војно дело* (http://www.vojnodelo.mod.gov.rs). Ово је чланак отвореног приступа и дистрибуира се у складу са лиценцом Creative Commons (http://creativecommons.org/licenses/by/4.0/).

